

דרשונני וזחיז

גיליון שבועי
לעיון והעמקה
בתורת המחשבה.

קדמאה

להורות תורת רבותני
היאומנים העלי' והחושבה

גיליון מס' 16
פרשת ניצבים - ראש השנה

מושבל ראשון

דבר המערכת

העומק שבצעקה הפשוטה

שנה אחת בחודש אלול נגיש הבעש"ט הק' אל תלמידו ר' וואלף קיציס, וצוהו שיכין את עצמו וילמד את הכוונות שיש לכוון בתקיעות השופר כי הוא יהיה מסדר התקיעות לפניו בראש השנה. ישב ר' וואלף והכניס את כל כלו בלימוד הסודות העמוקים וכוונות התקיעות, ואף כתבם על פיסת נייר כדי שיוכל להביט בו בשעת התקיעות. ואת הנייר שהכין שם ר' וואלף בחיקו למשמרת.

בהגיע ערב ראש השנה גרם הבעש"ט לכך שהנייר נשטט ונאבד. וכשבא ר' וואלף לסדר את התקיעות חיפש את הנייר אנה ואנה ולא מצאו. לא ידע ר' וואלף כיצד לכוון את תקיעת השופר, וידע לו מאוד. ומתוך בכי תמרורים מעומק לבו ובבל שבור סידר את התקיעות, בלי כל הרזין דרזין שסידר..

לאחר התקיעות אמר לו אור שבעת הימים זיע"א: "בהיכל המלך יש חדרים והיכלות רבים, ולכל חדר והיכל יש מפתח מיוחד ושונה. אך יש דבר הכולל את כל המפתחות כאחד, והוא הגרזן, בעזרתו אפשר לפתוח כל המנעולים של כל הפתחים כולם.

כך הן הכוונות – אלו מפתחות. לכל שער ולכל פתח יש כוונה שונה ומיוחדת, אך המפתח הכולל, הגרזן הפותח את כל השערים, היא הצעקה הפשוטה מעומק לב הנשבר בכיסופיו לקל חי.. כאשר ישבור אדם את לבו לפני ה' באמת, אז יוכל להיכנס בכל השערים ובכל ההיכלות של מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא..."

סיפור זה הינו סיפור ידוע מאוד, אך למרות זאת הבאנו דווקא סיפור זה בשבת שקודם ראש השנה, היות שבסיפור זה טמון מסר כפול, ומלבד המסר המובן מאליו של "רחמנא ליבא בעי" ושל כח הזעקה הפשוטה, מתחבא בסיפור מסר נוסף..

צא ולמד, שאם כל כוונת הבעש"ט היתה ללמד את חשיבות הזעקה הפשוטה, מדוע הטריח את תלמידו להתייגע בלימוד כל הכוונות בימי אלול, והלא בשביל הזעקה הפשוטה די היה שיבוא אליו בראש השנה נפיה, ויטיל עליו את מלאכת סידור התקיעות בלי שילמד את כל הסודות?..

אלא שבמעשה זה בא ללמדנו מאיד נתיבותינו, את היסוד שכבר הורה לנו במה שאמר לתלמידיו (איחא בעש"ט שמות י') "אחרי כל ההשגות שהשגתי למעלה בשורשי התורה המצוות... אני מניח את כל ההשגות ומחזיק אני באמונה פשוטה איך בין א נער און גלייב", וכבר דייק בזה, שהמעלה של אמונה פשוטה זו, הינה דווקא כשהיא מגיעה אחרי שחוקר בשורשי התורה והמצוות וביסודי הדת, עד מקום שיכולים להשיג בדעת בני אדם, וכפי שדייק ואמר 'איך בין א נער און איך גלייב דווקא אחרי כל ההשגות שהשגתי'..

וזו גם הכוונה במעשה הזה, שוודאי שעל האדם להכין את עצמו בהבנת הכוונות הפנימיות והרזין עליונים שבתקיעת שופר, אבל אחרי כל ההבנות והכוונות, צריך להיזהר לא לשכוח את החלק השני: את הקול פשוט, את זעקה הפשוטה המגיעה מעומק הלב של בן המלך האוהב...

כתוב העלון:

פולמוס
הקמיעות (ב')

2 מדור
מחשבת
יסוד

'היום' אם
בקורו
תשמעו

4 מדור
מחשבת
הפרשה

השתתפויות
בתפילה,
לא רק
ביום כיפור..

6 מדור
מחשבת
מצווה

חובות
הרבבות מול
חובות האברים

8 מדור
עקבות
המחשבה

העיקר הראשון: מציאות ה' ענף א': פולמוס מציאות השדים (ב')

בפרק הקודם הבאנו את שיטותיהם של רבותינו הראשונים השוללים מכל וכל את מציאותם של השדים, כמו"כ הם שוללים את האמונה בכשפים ואפילו בקמיעות המגיעות מצד הקדושה, וטוענים שאינם אלא אחיזת עיניים וכזב, וכפי שכתב רבינו הרמב"ם ז"אין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש בהן תעלה, בפרק זה נסקור את דברי רבותינו הרמב"ן ורבינו בחיי בעניין הכשפים, ונראה שדעתם הפוכה בתכלית מדעת הרמב"ם וסיעתו, ודעתם היא שלא רק שהכשפים אינם הבלים, אלא שהם חכמה גדולה מחכמות שלמה המלך...

אך זאת למהדעי שאל לא לאדם לשגות בדמיונות, וגם הראשונים שכן האמינו שישנה מציאות כזו של כשפים ושדים, מודים שבימינו איש לא רואה אותם יותר וכפי שאיחא ב'נשמת חיים', ואיך נשפוט במציאות השדים אשר מעולם עין לא ראו... (נשמת חיים לר"מ בן ישראל מאמר ג פרק ארבעה-עשר).

שיטת הרמב"ן כיצד פועל הכישוף

בראש המחנה השני עומד הרמב"ן שתוקף בכל עוז את דברי הרמב"ם, וסובר שיש בכשפים ממש.

ובפירושו על התורה (דברים י"ח ט') הוא מאריך לבאר את הכישוף הפועל דרך ההשפעה על הכוכבים והמזלות, וז"ל: "ועתה דע והבן בענייני הכשפים, כי הבורא יתברך כאשר ברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהן, ונתן כח הארץ וכל אשר עליה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם ומבטם בהם, כאשר הוא מנוסה בחכמת האיציטוגינות, ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושדים שהם נפש להם... אבל היה מנפלאותיו העצומות, ששם בכח המנהיגים העליונים [שרי המזלות והכוכבים] דרכי תמורות, וכוחות להמיר הנהגת אשר למטה מהם, היינו שלמרות שודאי שאין שני רשויות ח"ו, אבל השי"ת נתן כח בידי השרים שבכוכבים והמזלות להמיר הנהגת אשר למטה מהם".

בהמשך אף מבאר הרמב"ן לפי זה כיצד היה סדר פעולת הכישוף וההשפעה על הכוכבים, וז"ל: "ועל כן אמר בעל ספר הלבנה החכם בנגרמונס"א, כשהלבנה והיא נקראת גלגל העולם בראש טלה על דרך משל, ויהיה פניו מול פלוני, תעשה תמונה לדבר פלוני ויוחק בה שם השעה ושם המלאך הממונה עליה מן השמות ההם הנזכרים באותו הספר, ותעשה הקטרה פלונית בעניין כך וכך, יהיה המבט עליה לרעה לנתוש ולנתחץ ולהאביד ולהרוס... זה סוד הכשפים וכוחם".

וכן כותב רבינו בחיי בפירושו (דברים י"ח ט') אחר שמביא את דברי הרמב"ן, שגם הוא עצמו ראה זאת וכלשונו "וראיית בספר ידיעת הכוכבים ורוחניות שלהם הנקרא אגרת גאלינו"ס, כי מי שעשה תמונה פלונית מברזל לכוכב שבתאי בשעה פלונית ובמזל פלוני, ויקבור אותו תחת חנותו של חנווני יפסיד הרווח שלו, ואם יקברנה בביתו ינזקו כל עניניו, וידוע לכל בעל עינים כי החכמה הזאת חורבן עולם, ואין עמידת העולם וקיומו אלא א"כ ילך על טבעו הפשוט אשר בו בראו וחדשו הבורא יתברך..

ניחוש עתידות - מחכמת שלמה המלך

בהמשך פירושו (שם) שולל הרמב"ן את הדעות הסוברות שאין בכשפים ממש, ומוכיח שיש אפשרות של ניחוש וידיעת העתיד דרך ציפורים, וכלשונו "ורבים יתחסדו בנחשים לומר שאין בהם אמת כלל, כי מי יגיד לעורב ולעגור מה יהיה. ואנחנו לא נוכל להכחיש דברים יתפרסמו לעיני רואים. ורבותינו גם כן יודו בהם, כמו שאמרו (ויקרא רבה ל"ב ב') כי עוף השמים יוליך את הקול (קהלת י כ), הכוונה לזה העורב וחכמת הטיאריין", עכ"ל. וכן איתא באור החיים שמסביר למה נקרא שמו של בלק בלק בן ציפור "שבלק היה עושה כשפיו בצפור אחד ששמו ידוע, ולכן נקרא בן צפור - כי הצפור הוא לו לאב ולקצין, ומטנו ידע הכל", רואים שגם האור החיים הקדוש סבר שיש ממש בניחוש העתידות על ידי ציפור.

והרמב"ן עצמו מבאר את דרך ידיעת העתיד הזאת, וזה על פי ביאורו הקודם שיש כח לנפשות המזלות והכוכבים, ונביא את לשונו: "אבל יש לענין הזה סוד, וכבר הודענו (ויקרא י"ח כ"ה) כי יש למזלות שרים ינהיגו אותם והם נפשות לכדורי הגלגלים, ושרי זנב וטלה הקרובים לארץ והם הנקראים נגידי התלי, יודיעו העתידות, ומהם נעשים

סימנים בעופות שבהם יודיעו עתידות. ולא לזמן גדול ולא עתידות רחוקות יגידו רק בעתידות הקרובות לבא יודיעו, מהם בקול העוף בקראו בקול מר על מת ומהם בפרישות כנפיו, והוא שאמר יוליך את הקול", היינו שהרמב"ן סובר שיש בכוח עופות וציפורים לדעת את העתידות, ואפשר להבין את מה שעתיד לבוא על ידי הקריאות שלהם. וממשיך הרמב"ן ומסביר שאיסור הניחוש הוא רק לישראל, אבל לגויים אין זה איסור וכלשונו "וכל זה איננו תועבה בעמים אבל חכמה תחשב להם, וכך אמרו (במדבר רבה י"ט ג) 'ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם', מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעין וערומים בטייד (ניחוש העתיד), וכן יאמר הכתוב (ישעיה ב' ו) כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים. והנה שלמה למד זה בכלל חכמותיו, והידיעה היא הבנת הצפון". היינו שניחוש העתידות הייתה אחת מחכמות שלמה המלך, וכונת המדרש ששלמה ידע שיחת חיות ועופות, הכוונה לניחוש העתידות דרך האזנה לקריאותיהם של הציפורים.

הקשר בין מצוות עונג שבת ואיסור כישוף

פרט מעניין נוסף מביא רבינו בחיי (שם) על דרך ניחוש עתידות ששייך בשבת דווקא, וז"ל, "עוד הזכירו שם באותה אגרת: כי מי שרוצה להמשיך אליו רוחניותו של שבתאי שהוא כוכב המשמש ביום שבת, יש לו למעט באכילת הבשר ובשאר כל המאכלים, וימנע מתשמיש המיטה, וילבש בגדים שחורים, ויעשה תמונת אריה של נחושת והשעה לשבתאי והמזל לגדי, וישחטו על אותה תמונה חתול שחור ואז יתקרב אליו לעבוד עבודתו ויגיד לו עתידות, עד כאן באותה אגרת, העתקתיו משפת הגרי אל שפה ברורה, היא שפת לשון הקודש".

וממשיך שם רבינו ומביא לפי זה טעם מרתק למצוות עונג שבת, ונביא זאת בלשונו "והנה זה מחכמת התורה העולה על חכמת הכוכבים והמזלות, שצוותה אותנו במצוות השבת אשר כוכב שלו שבתאי שנעשה בהפך מכל זה, כי החכמה הזאת [הכישוף של ניחוש עתידות] סיבה גדולה לתחלואי הנפש,

וחכמת התורה להם תחבושת ורטיה, החכמה הזאת אסרה אכילת הבשר ביום שבת ולמעט במאכלים, ואנו נצטוונו שנתענג ביום השבת לאכול בשר ולשתות יין וכל דבר שיערב לנו, שנאמר: (ישעיה נח, ג) "וקראת לשבת ענג", החכמה הזאת אסרה התשמיש, ואנו עיקר עונה בשבת, שנאמר: (ההלים א, ג) "אשר פרו יתן בעתך", החכמה הזאת תלביש שחורים ואנו נלבש ביום שבת מילת וצבעונין, שנאמר: (ישעיה נח, ג) "וכבדתו מעשות דרכיך", והם המלבושים הנכבדים, שכן רבי יוחנן קרי למאניה מכבדות", הרי לנו טעם נוסף ומרתק למצוות עונג שבת.

ומסיים רבינו בחיי "וברוך אל עליון אשר חנן אותנו דעה והשכל בידיעת תורתו ומצוותיו ומנע אותנו מלטעות אחר הכוכבים והמזלות, והנחילנו המצוות לזכותנו בהם ולהיות לנו בשמרים עקב רב".

ואיך נשפוט
במציאות השדים
אשר מעולם עין
לא ראו

אתם ניצבים היום - דא ראש השנה

פרשת ניצבים נקראת כל שנה בשבת שלפני ראש השנה, וכפי שאיתא שכל מקום שכתוב היום הכוונה לראש השנה, וכלשון הזהר הקדוש "היום - דא ראש השנה, דקדושה בריך היא קאים למידן עלמא", וכבר דרשו רבותינו זה בכה וזה בכה, וגילו שאכן בפרשה זו נרמזו כל היסודות להכנה ראוייה לימי ראש השנה, אמנם להלן נראה שלא רק מכללות הפרשה ניתן ללמוד את דרכי ההכנה ויסודות התשובה, אלא שמהמילה 'היום' נופה למדנו עיקר גדול בדרך התשובה.

הנקודות הצריכות ביאור בפרשתנו

א. ראשית כל צריך להבין את סמיכות פרשתנו לקללות שבפרשת כי תבוא, ואמנם רש"י הק' כבר פירש "לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים הוריקו פניהם, ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסם 'אתם ניצבים היום', הרבה הכעסותם לפני המקום ולא עשה אתכם כליה", אך באמת התינון עצמו צריך ביאור, וכי בא מרע"ה להרגיעם ולומר להם שאין הקללות מתקיימות, והלא לא איש אל ויכזבו?..

ב. רש"י הק' מביא בפרשתנו את המדרש המבאר את לשון הפסוק אתם ניצבים 'היום', ורש"י הק' "היום - כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר, כך האיר לכם וכך עתיד האיר לכם, והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו", ומדרש זה אומר דרשני, שהרי לכאורה הקללות הם עונש על העבירות, ומה המקום לדמות את הקללות 'ליום הזה שהוא מאפיל ומאיר', ומה הוא האור שיש בקללות?

ג. עוד יש להבין מדוע הדגישה התורה בפרשתנו את המילה 'היום', וכפלה ושילשה מילה זו, באמרה (פסוק ט') 'אתם ניצבים היום', ובפסוק י"א שוב 'אשר ה' אלוהיך כורת עמך היום, וכן בפסוק י"ב 'למען הקים אותך היום'..

היום לעשותם

ונקדים ונביא את דברי הכלי יקר על הפסוק (בראשית ג' ט"ז), 'הוא ישובך ראש ואתה תשובנו עקב', שביאר זאת

על פי דברי הגמרא (סוכה נב.) "א"ר אסי יצר הרע בתחילה דומה לחוט של בוכיא ולבסוף דומה כעבותות העגלה, שנאמר (ישעיהו ה, יח) 'הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה', היינו שבתחילה כשבא יצר הרע אל האדם אז בנקל יכול האדם להתגבר עליו ולהימלט מפיתויו ומדוחיו, אך אם האדם נכנע ליצר הרע בהתחלה, יקשה עליו בהמשך להתגבר עליו, ולכן המשילה הגמרא בהתחלה שהיצר הרע דומה לקורי עכביש חלשים, אך בסוף כבר מדמה זאת הגמרא לעבותות העגלה.

ועל פי זה מבאר הכלי יקר מה שאמר הקב"ה לנחש הקדמוני - שרומז ל'יצה"ר, 'הוא ישובך ראש ואתה תשובנו עקב', שאם יהיה האדם רזי ויצא וילחם ביצרו הרע ב'ראש' ובהתחלה, אז הוא - האדם ישובך, כי בנקל ינצחו האדם וינתקו מעליו כאשר ינתק פתיל חוט של עכביש, אמנם אם בהתחלה יתן מקום ליצרו וילך אחרי עצתו, יתגבר עליו יצרו ויתחזק כעבותות העגלה, ואז יקשה על האדם לנצחו, ואדרבא 'אתה [הנחש] תשובנו עקב', היינו שאם רק בעקב ובסוף יתעשת האדם ויצא להלחם עם יצרו כבר תקשה עליו המלאכה מאוד..

ויותר מכך מזהיר אותנו הכלי יקר, שאם יתעצל האדם ולא ילחם עם יצרו מיד בהתחלה - בבואו לפתותו לעבירות הקלות שאדם דש בעקביו, סופו להיכשל גם בעבירות החמורות ביותר, וכלשונו "שיאמר זה גם על העבירות החמורות, היינו ע"ז גילו עריות ושפיכות דמים ודוגמתם, שלא יוכל יצרן להעבירך עליהם כל כך בנקל... אבל בעקב, דהיינו במצות קלות שאדם דש בעקביו, אתה תשובנו כי יהיה נקל לך להעבירו עליהם, כי היצ"ר זה דרכו שמתחיל בעקב ועולה ומבצבץ עד הראש, כמו הארס של הנחש המתחיל בעקב והולך ומבצבץ עד הראש, כך היצ"ר מתחיל להעביר את האדם על המצות קלות שבני אדם דשים בעקביהם, ואחר זה עבירה גוררת עבירה ויעלה מן הקלות אל החמורות, עד כי עונותיו יעברו למעלה ראש", עכ"ל. היינו שבאם לא יתעשת האדם ומיד בהתחלה ישוב בתשובה ויתגבר על יצרו, סופו להיגרר אחרי יצרו ולהיכשל גם בחמורות ביותר ח"ו.

'שנים ליום' שפעמיים כל יום צריך אדם לבדוק ולתקן עצמו ולרצות את חברו

והנה יסוד זה נרמז גם במילים הנאמרות בתשעה באב (איכה א' ט') "טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה", שרמזו הכתוב שהמשכיל יתן אל לבו שכשיבוא היצ"ר לטמא אותו בשוליו, היינו בעבירות קטנות ושוליות סופו להתגבר עליו ולפתותו אל החמורות, וכדבריו הנוקבים ויורדים עד תהום, של הכלי יקר "כי יעלהו מן הקלות אל החמורות ולא יבינו בו רשעים והמשכילים יבינו"...

יודעת 'היום והשבת'

והנה מרובה מידה טובה ממידת פורענות, וכמה שהדגיש רבינו הכלי יקר את חשיבות 'היום' לעניין הזהירות מהחטא, ודאי שכך הוא בעניין התשובה, ששומא על האדם לחזור בתשובה מיד אחר החטא ויפה שעה אחת קודם, שהרי אם לא יחזור בתשובה מיד יגרור אותו יצרו הרע לעבר פי שחת, ויפתהו אל העבירות החמורות ביותר רח"ל.

וכמאמר הרה"ק ר"י מדרוהוביטש ז"ע, שצריך לטהר עצמו מעבירות שבין אדם לחברו בכל יום פעמיים ולא להמתין עד יום הכיפורים, וכפי שדרש בפסוק (במדבר כ"ח ג') "כבשים בני שנה תמימים שניים ליום עולה תמיד" שלפעמים אדם 'כובש' וטומן בלבו את בקשת הסליחה מחבריו 'שנה תמימה' עד שבא ערב יום הכיפורים, אך לא זו הדרך אלא 'שנים ליום' שפעמיים כל יום צריך אדם לבדוק ולתקן עצמו ולהצות את חברו אם צריך, וודאי שהן הן הדברים גם בעבירות שבין אדם למקום, שאין ראוי לאדם לכבוש עונותיו וחטאיו בליבו שנה שלימה, אלא בכל יום יזכר ויטהר עצמו לפני קונו ולא פעם אחת בלבד אלא פעמיים באהבה.

ובזה נבין את מאמר רבותינו ז"ל (ברכות יט.) 'אם ראת תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום כי ודאי עשה תשובה', שהתלמיד חכם מקיים זאת וחוזר בתשובה פעמיים בכל יום, בבוקר ובלילה, שהרי יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, ואם לא יחזור מיד בתשובה, למחר כבר יפתהו היצר לעונות החמורות יותר, וממילא מוכרח שכבר עשה תשובה.

ביאור פרשתנו על דרך העבודה

והנה על פי יסוד זה נוכל להבין את פרשתנו דבר דבור על אופניו, וקודם כל יואר לנו מדוע מדגישה התורה כל כך את העניין של 'היום' בפרשתנו, שאכן זה היסוד הראשון שעל האדם לדעת בבואו לחזור בתשובה לקראת יום הדין הגדול והנורא, ואל לו לאדם להתפתות ולדחות

מחשבת הפרשה

מאוצרם של רבותינו בעלי המחשבה בענייני דיומא

את עבודת ה' שובה ויכפוי שרחנו לעיל שמרה אחריתו של הדוחה את ה' שובה, ויפה שעה אחת קודם.

ואף גם זאת נוכל להבין את המדרש שהביא רש"י הק' בפרשתנו 'היום - כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר, כך האיר לכם וכך עתיד להאיר לכם, והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו', שאכן טובה עצומה מונחת בזה שהקב"ה מעניש את עם ישראל על חטאיהם, ואפילו על העונות הקלים שאדם דש בעקביו, שהרי מיד בבואו על האדם ייסורים יבין שמאת ה' היתה זאת, והחי יתן אל לבו וישוב אל ה', משא"כ אם לא היה נענש על חטאו הקל קרוב לוודאי שלא היה אפילו שם לב שחטא, ואז היה נגרר אחר יצרו ומתפתה לעבור את העבירות החמורות, ולכן באמת 'הקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבים אתכם לפניו'..

ולפי זה נבין גם את תירוצו של רש"י הק' למה נסמכה פרשתנו לקללות שבפרשת כי תבוא, "לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים הוריקו פניהם, ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסם 'אתם ניצבים היום', הרבה הכעסותם לפני המקום ולא עשה אתכם כליה", שאכן הקללות לא סותרות את אתם ניצבים, ולא בא משה רבינו לנחם את ישראל שהקללות לא התקיימו, אלא אדרבה הקללות עצמם הם הגורמים ש'אתם ניצבים היום לפני ה' אלקיכם' ולא עשה אתכם כליה, שעל ידי העונשין מיד חוזר בתשובה ולכן ניצלו מכליה, והכו להתייצב ולהתקרב לפני ה' אלקיכם..

ועל פי זה יואר באור חדש מאמר הכתוב (תהלים ז' ב') 'א-ל זועם בכל יום', וכבר הקשו מדוע נקט פה הכתוב לשון א-ל שהלא א-ל זה שם של רחמים, (ובפירושו של הגד"ק ר"י חיות על תהלים הקשה זאת ותיירך תירוך נפלא, עיי"ש), אמנם לפי דברינו יתבאר, שאכן זה שהקב"ה זועם בכל יום, זה החסד הגדול ביותר שעל ידי כך ניצל מהחטאים הגדולים יותר ומהעונשים החמורים יותר, שמיד מבין שחטא יישוב אל ה' וירחמהו, ואל אלוקינו כי ירבה לסלוח...

התפילה - עבודת גוף ונפש התפילה במשנתו של ר' אברהם בן הרמב"ם

החסיד

רבינו אברהם בן הרמב"ם נולד בכ"ח בסיוון ד' אלפים תתקמ"ו ונל' כסלו ד' אלפים תתקצ"ח. היה נגיד ליהודי מצרים משך שלושים שנה, ומנהיג היהודים שם ובפרט החסידים שכוננו אז 'חסיד מצרים'.

רבינו נולד לעת זקנתו של אביו הרמב"ם - אך כבר בגיל צעיר ניכרו בו כישורונותיו הברוכים עד כי אביו הרמב"ם זצ"ל כתב עליו בהתפעלות עצומה בזה"ל "כי הוא עניו ושפל שבאנשים, מצורך אל זה טוב מידותיו, והוא בעל שכל דק וטבע נאה ויהיה לו בעז'ה שם בגדולים בלא ספק".

למשנתו של רבי אברהם מוטיבים חסידיים רבים, מרבה הוא לדבר על פרישות והתבודדות והוא אף הקים בעקבות כך קבוצה נעלית של ראי' ה' הפוסעים בעקבותיו ומתנהגים באורחות הקדושה בהשראתו.

אשר על כן, אך למותר לציין את דבר התמצאותו והבנתו היטב את מצוות התפילה וגדריה. ברם עיון מקיף בתורתו יתירי אותו המעיינים בשיטתו נבוכים במקצת אל מול כוונתו השיטתית.

לעצם הרצאת הדברים, יש להדגיש כי אין כל ספק, שמשנתו נסמכת ונבנית על מצע תורתו של אביו בעניין התפילה (למרות היותה פעילה ודינאמית יותר כפי שניאה להלן, ובעקבות כך מטאה לה משנתו מקום לעצמה ולא חלק ממשנת הרמב"ם).

אחר הפעולות ימשכו הלכות

רבי אברהם תופס את המנגנון המשולב הקרוי בלשונו "גוף - ונפש" (או בלשונו: צורה פנימית, וצורה חיצונית) כעיקר תחום עבודתו של האדם. דהיינו, לנסות ולעודד פעולות מניפולטיביות על הגוף, ולהעמידו במקומו על מנת לאפשר ללב שהוא התודעה, לשאת את דברו.

משכך, התנועות והמבנים, כמו גם הצורות והמנהגים, של התפילה. תופסות מקום מרכזי ביותר במשנתו.

למשל: בדומה להיטהרות הכהנים בבית המקדש ברחיצת ידיים ורגלים קודם העבודה, כך - דרש רבנו אברהם - תהיה גם ההיטהרות לפני התפילה. ועמד על כך רבינו בכל תוקף (עבודה זו הוקקה רחיצת ידיים ורגלים ואף הפנים) כמו כן אין לירוק על רצפת התיכל, או להיכנס בנעליים מלוכלכות.

גם צורת התפילה עצמה מרובת הוד וטקסיות: אדם מיוחד היה ממונה על שידות ומזמורים שבבית הכנסת, כל הבאים לבית מקדש מעט היו מחויבים בלבוש נאה ומתורדר כיהא לבית אלוקים, התפילה כולה היתה נצרכת להיות נוכח המקדש, (לכיוון ירושלים) אף בזמן הישיבה, רבינו

גם דרש שיחיימו תקיעות שופר בעת אמירת ההלל שהיא זכר למקדש.

חידושו העצום של רבינו: השתחד וזיות מרובות בתפילה!

ברם כל הדברים דלעיל מתגמדים לנוכח העבודה המחודשת והמקורית בעניין הכריעות וההשתחוויות, וכדלהלן:

בקדיש - יש להשתחוות כמניין ארבע, וזהו מצד החובה, ואמנם אם רצה יוכל להוסיף על כך (הארבע הם, 1. בעת אמירת "תגדל ויתקדש" 2. בעת אמירת "הא שמיא רבא" 3. שמיא דקדישא ביה" 4. אמן שבסוף).

בקדושה - יש להשתחוות פעמיים 1. בעת אמירת קדוש 2. בעת אמירת ברוך כבוד.

וכן עוד כהנה וכהנה. לדוגמא: בסוף כל פרק מספוקי דומרה, שלוש פעמים בברכות ק"ש, וכן בקריאת שמע, בברכת השכיבו שבערבית, ועוד. ומוסיף רבינו: **כל המוסיף על כך והוא מצד התעוררות פנימית היוצרת בו יראה ופחד, אין כל רע בכך.**

בנוסף על כך בעת תפילת העמידה דרש רבינו השתחוויות לאות ההכרה והתודה על חסדיו יתעלה, וכן בעת בקשת רחמים והיא בזמן נפילת אפיים, **יש לציין שכונתו בהשתחוויה אינה כפי שנהוג אצלנו בכריעה מעט, אלא כוונתו בפישוט ידיים ורגלים כבמקדש!**

חידושו של רבינו מעורר התנגדות

מן העניין לציין, שרבו המתנגדים והמעוררים על הוראותיו של רבינו שנתפסו אז כמחודשות ביותר ובפרט לאשר יסדם הוא, בהיותו איש ההלכה והמסורת במהותו.

והנה רבינו מתייחס אליהם בספרו ומונה ששה מהטענות המופנות אליו ועל שיטתו:

א. חוקות הגויים ודרכי האמורי (ובלל שבקרב ה'צפויים' המוסלמים שבמצרים היו הנהגות דומות בעניין ההשתחוויות).

ב. ההשתחוויה מקומה בבית המקדש ולא בבית הכנסת.

ג. ההשתחוויה מותנית בנס או בשמיעת השם המפורש.

ד. ההשתחוויה צריכה להיות בהסתר ואינה ראויה אלא לגדול בלבד.

ה. מנהג זה הוא מחודש ולא מסורת הוא.

ו. אינה מוזכרת בתלמוד כמנהג ראוי.

רבינו דוחה כל הטענות בארוכה ומביא ראיות מן הגמרא שכך היה מנהג התנאים והאמוראים. כגון רבי עקיבא המבואר בגמ' מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת או רב שהיה משתחוה בפישוט ידיים ורגליים בציבור כמובא בגמ' מגילה, גם מוסיף לבאר שאין לומר שזו הנהגת יחיד עיי"ש.

שני דרכים בהבנת שיטתו של רבינו

והנה רואים אנו בתקנות אלו מטרה נעלית יותר מאשר החזרת העטרה ליושנה וכפי שמבואר מבין השיטין שבדבריו. אמנם ישנם שני דרכים שבהם ניתן להבין מה היתה עומק כוונתו של רבינו בחידושו זה.

א. אחר הפעולות ימשכו הלכות. היינו שהניסיון של רבינו היה להחזיר את העבודה שבזמן הבית במעין, וזאת כיוון שבמהלך הגלות נעשתה העבודה מטושטשת וחיוורת, ברצותו להפיח רוח חיים ורעננות יתר בתפילה יצק בה תוכן בתנועות ובהוויות החיצוניות שמתוכן יובאו וימשכו גם הלכות שהן הן העיקר.

וכמו שכתב רבינו בעניין הגבהת הקול בסערת רגשות ובנינו, שהוא דבר ראוי ומביא להיענות כוונתו בכך שמתוך סערתו החיצונית יזכה וירגיש בצורתו הפנימית את העבודה והעמידה לפני הקב"ה.

ולפי זה דאי שאצל רבנו אברהם התפילה תופסת מקום של 'לכתחילה' ולא רק של 'בדיעבד' כפניה אל ה' בעת צד ומצוק [כפי שיטתו של הרמב"ן], דהיינו בזמן הגלות שאין לנו לא בית על מכונו ולא זבחים להקרבה. אזי יש לנו את הנשלמה פרים שפתינו וזוהי עבודה ממש, ולכן ברצונו לנסות ולעצב את המבנה החיצוני ממש בדומה לאופיו ומתכונתו בזמן הבית.

ולפי זה נראה שרבינו שאב את עניין התפילה ומטרתה, מאביו. והיא שבמעלתה הגבוהה הרי היא עדיפה לכשתבוא בצורת ההתבוננות, מאשר בצורת המלל.

אמנם לשיטתו צורת העבודה והתהליכים שבעקבותיה יצריכו תנועות ותרגולים שלא ניתן לומר עליהם את מאמר הפסוק "לך דומיה תהילה".

ב. כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. אמנם לאחר העיון היותר עמוק ייתכן הדבר (ולפיקן, כל מה שהרחבנו עד כה טעות היא בדינו הנבטת בין היתר מהניסיון לקטלג ולעצב שיטתו של ראשונים זו אצל זו, וזו לעומת האחרת ולא שאב רבינו מן המים השאובים אלא רוח אחרת יהיה עמו, נשאה אותו עמה. והרי פנים חדשות באו לכאן).

והיינו, שהדיון המורחב לפרטיו אורו מביא רבינו, באופייה של התפילה וצורתה, לא בא רק לנסות לטעון אפשרויות תגבורת נפש על הגוף וכדומה, אלא, העמידה לפני המלך מתפקידה, שכל האיברים כולם מתגייסים לתועלת זו, ולא רק בכדי לנסות לה'אדין' עליהם את הצורה הפנימית (כמשנתו של רבינו בחיי).

ומשכך אין מתאים יותר מלומר את הפסוק "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך", ופסוק זה יגדיר ויבטא את תוכנם של דברים, ואלו דברים חדשים הם אשר לא ביניקתו ממשנת אביו השכיל אותם.

ובעומק הכוונה היא שלא דווקא הנפש היא המתבוננת, אלא האיברים כולם מגייסים ועומדים נוכח.

ואין מעלה בזו על אלה, וביותר, גם הצורה החיצונית והמרחבית, של מקום המקדש מעט אין מטרתו שולית ואמצעית אלא תוכן אמיתי הוא זה לנסות ולייצר מעין "ושכנתי בתוכם" וזו"א. ומשכך עניין התפילה יבוא לידי ביטוי בעיקר, בעמידה וההכנעה, בדריכות ובצורה, פחות בהתבוננות או בהכרה, ואולי לרוב מקוריותו נמצאו למדים שאין שני הדברים הללו סותרים, ורק מתמזגים הם ליזוי פסיפסי צרוך.

אפשר אם כן לסכם את שיטת רבינו לפי שני האפשרויות שהוצעו:

התרגולים הנופניים כתועלת משנית, ומטרתם הסופית היא זיכורה של נפש וגיוסה למטרה הנעלית.

כוונתו האיברים והתנועות, כמו גם ההשתחוויות, מהותיים הם, ומטרתם - בעצם עשייתם להיותם גם הם מבוטלים ומתורכים לרצונו של מלך.

ואין אתנו יודע עד מה, למי מהם יכוון רבינו הגדול, בדעתו הגדולה.

סיכום סדרת המאמרים

בפרק זה זכינו לסיים את סדרת המאמרים וסקירת דעותיהם של רבותינו גדולי הראשונים בהבנת הכוונה הפנימית ומתחתיה של התפילה, ראינו את דעתם של רבינו סעדיה גאון, רמב"ם ורמב"ן, ר' יהודה הלוי, ר' חסדאי קרשקש, ור' אברהם בן הרמב"ם.

ראינו את השיטות השונות - החל משיטת רס"ג שהתפילה היא הודאה בגדלות הבורא, עבור דרך השיטות שהתפילה היא דביקות שכלית (רמב"ם) או דביקות כללית של כלל כוחות האדם (יה"ל), וכלה בשיטתו הבלתי ידועה של רח"ק שמהות התפילה היא האמונה, ובדרכו המיוחדת והבלתי שגרתית של ראב"ם בעניין התפילה המובאת בפרק הזה. ואמנם דעותיהם שונות מן הקצה אל הקצה בהבנת מהות התפילה, אך אחת היא אצל כולם, שודאי אין התפילה רק בקשה גרידה, ועמוקה מני ים היא סוגיית התפילה ורחבה מארץ מידה..

ודבר בעתו מה טוב שזכינו ללבן את עניין התפילה במשך חודש הרחמים והרצון, ועתה מגיעים אנו אל ההייליגע טעג לא כאורחים הבאים מבחוץ, אלא כבני בית, שזכו ועלה בידם ללבן את עניין התפילה - שהוא הגדול שבענייני החג שלושים יום קודם החג..

חובות הלכות- רבינו בחיי (ד')

עבודת הלב קודמת לעבודת המעשה

רבינו בספרו מברר את חיוב עבודת וחובות הלכות, ובין השיטין שואל רבינו את השאלה הנפוצה כל כך בדורנו.. היא שאולי המצוות המעשיות הן חובה אבל עבודת הלב היא תוספת מעלה ורשות בלבד?..

על השאלה הזו עונה רבינו בחריפות "ומצאתי שהן יסודי כל המצוות, ואם יארע בהם שום הפסד לא תתכן לנו מצווה ממצוות האיברים", היינו שלא רק שעבודת הלב היא חובה בדיוק כעבודת האיברים, אלא שהיא קודמת והיא היסוד לכל המצוות המעשיות, ובלי כוונת הלב 'לא תתכן מצוות האיברים'..

בהמשך ממשיך רבינו ומסביר כי מצווה הנעשית בלי כוונה פנימית ורצון הלב והנפש חסרת ערך היא, וכלשונו "יודעתי דעת ברורה כי חובות האיברים לא תושלמנה כי אם ברצון הלב... ואם יעלה במחשבתנו שאין הלב חייב לבחור בעבודת השם ולחפוץ בה, יסתלק מעל איבריו חיוב המצוות שאנו חייבים בהם, מפני שאין מעשה נשלם מבלי חפץ הנפש בו..."

אחר כך שואל רבינו שמא חיוב עבודת הלב אינה חיוב תמידי אלא בזמן מסוים, גם על זה מתרץ רבינו "וכאשר עיינתי מצאתי, שאנו חייבים בו תמיד כל ימינו בלי הפסק... ועבדו במצפוננו (בפנימיותנו) ולידהא ולאהבה אותו ושנכסוף לעשות המצוות..."

ונסיים בדבריו של רבינו שבהם הוא מבאר למה כוונת עבודת הלב קודמת לעבודת המעשה וז"ל, "וכיוון שקוטב המעשה ועמודו בניים על כוונת הלב ומצפוננו, ראוייה שתהא חכמת מצוות הלב קודמת בטבע לחכמת מצוות האיברים.."

המשך יבוא

בפרקים הקודמים הבאנו את תולדות חייו של רבינו, בפרק הבא נסקור את חידושו העיקרי של רבינו בספרו 'חובות הלכות'.

רחמנא ליבא בעי

הספר "תורת חובות הלכות" או במקורו הערבי "ספר הדרכה לחובות הלכות" מכיל, כפי ששמו מוכיח עליו, בירור וליבון שיטתי של כל החובות המוטלות על לב האדם.

עניין זה של חשיבות עבודת הלב כבר מובא רבות במשנה ובגמרא, [וכמו שכתב בתולדות יעקב יוסף בפרשת קדושים ד"ה וכל זה, שבימי קדם בזמן הש"ס קבעו הדבר חובה לשמוע מוסר, כי זהו תורה אור ודרך חיים], וחז"ל כבר ציינו וחזרו וציינו את ערכה הבל יתואר של כוונת הלב בביצוע המצוות, אך מרוב אריכות הגלות וקושי השעבוד

שכחו את העיקר, ונונח העיין בדברי מוסר והעסק בחובות הלכות, ובמקום זאת התעסקו רק במנהגים מעשיים, והרבו בדקדוקים וחומרות יתירות שהלכו והתרבו מדור לדור ויהיו לחוקים רבים לאין קץ, ונהגו בהם בהחמרה קיצונית כאילו היו עיקרי תורה המוטלים על כל אחד ואחד, ומצד שני לא ירדו לעומק הדברים ולא עשו זאת בכוונה פנימית וברעותא דליבא, מה שגרם שעלתה החובה על גדות הנפש ונהייתה לעול ולמשא..."

ורבינו הוא הגבר הוקם עול שזכה להחזיר מחדש בעם ה' את ערכה העצום של עבודת הלב, והוא הראשון שחיבר ספר שלם המדגיש ומבאר את עבודת הלכות, וכפי שמתאונן רבינו עצמו בהקדמתו על זה שעד ימיו לא התחבר חיבור מיוחד לחובות הלכות, אף על פי שחיובם ברור מהתורה שבכתב ומדברי חז"ל וטן השכל.

לבקשת רבים ניתן להירשם
לקבלת הגיליון במייל כל שבוע,
באמצעות שליחת בקשה למייל:
kadmaa.m@gmail.com

יוצא לאור ע"י מכון "קדמא"
ובשיטתו עמותת קדושי מירון
עורכים: הרב מרדכי ארנסטר,
הרב ברוך הערשלער, הרב שמעון ליברמן
להערות והארות: kadmaa10@gmail.com

